

Utblickar från Klikten

BUS GUNNEL ÅKESSON

Natur och kultur på Sollerön

Agnmyren och Norrviken på Sollerön

Jag är kanske sex år. Klikdens terrasser rullar sig oändligt framför mig. Utanmyraåkrarna verkar alltmer avlägsna och himlen över bergen mörknar. Mina ben trummar fortare över gräset. Det står helt klart att jag gått vilse. Det finns ingen i närheten. Som jag minns springer jag hela tiden. Här upphör tiden och ljudet fångas upp av trädskronorna. Det är skrämmande och lockande på samma gång. Vet inte hur jag tog mig dit eller hur jag kom hem. Friheten att springa långt var stor.

Detta minne har fastnat. Än idag möts man av det väldiga i landskapet vid Norrviken, Agnmyren, gravfälten i Bengtsarvet och den branta sluttningen ner mot Utanmyra på Solleröns norra del. Stillheten gör att det ömtåliga får en chans att träda fram. Blåsippan som vårens banbrytare. Groddjuren, kornknarren, lavarna. Över åkrarna visslar storspoven gång på gång som om den skulle vilja avslöja en hemlighet. Och i Norrviken lyfter och landar den bruna kärrhöken över boet.

Ett tilltalande landskap

Agnmyrsområdet höjde sig upp ur havet för ungefär 9000 år sedan och försågs med en särskild dragningskraft. Den håller fortfarande. Havsviken blev till en sjö och växtligheten frodades i branten. Få platser kan rymma så mycket. Här delar tidsskikten sina spår i den kalkrika jorden, allt från nöd och överlevnad till modernt friluftsliv. Stenålderslämningarna, järnålderns gravgåvor, offerkällan, kalkbrottet, åkertegarna, den nutida vandringsleden.

Agnmyren. Foto: Jan-Erik Tomth

Vikingatida gravfynd

I samband med grävningar på 1920-talet i Utanmyra, väster om förkastningsbranten, påträffades oväntat en vapenutrustning i järn. Fynden bortförklarades av expertisen. Några år senare började ivägforsling av sten från rösen på *Bjärsåkrän* i Bengtsarvet för att ha som fyllning till bron mellan ön och Gesunda. Men på riksnivå var kunskapen liten om fornlämningar utanför centralbygderna. Det saknades en helhetsbild av beståndet och en fornminneslag kom först 1942. Såväl dokumentärfotografen Karl Lärka som Hembygdsföreningen blev avspisade när de försökte hejda stenkörningarna. Först när ett

sensationellt och rikt material hittades svängde intresset från myndigheterna och skövlingen stoppades. Arkeologiska utgrävningar och kartläggningar följde sedan. Föremålen tydde på en etablerad järnframställning i Siljansområdet, en uppfattning som har förstärkts av senare forskning. Dalarnas förhistoria fick skrivas om.

En kamp för eftervärlden

Fornlämningarna fick sitt lagliga skydd men det räckte inte. Marken blev ett konfliktområde under laga skiftet. Intresset för att bevara landskapsbilden skulle balanseras mot önskemålet om ett rationellt jordbruk. Det blev förbjudet från 1948 att bygga på gravfältet, men förstörelsen av rösen fortsatte. Från 1963 förbjöds stenröjning. Karl Lärka argumenterade för ett modernt förhållningssätt till kulturmiljövård. Gravfynden hade överträffat all hans förväntan och hade bekräftat hans intuition. De gamla sägnerna om att det låg gömda skatter i rösen var kanske sanna.

Han bidrog till att intresset på centralt håll för Dalarnas arkeologi väcktes.

Och så småningom blev historien omhändertagen. Öns natur- och kulturvärden utpekades som riksintressanta. Karl Lärka som drev frågan om gravfältens bevarande ville öppna upp området och göra det till ”en för alla öppen fridens ort”. Han lyfte fram stämmningsvärdena och skönhetssynerna i omgivningarna. Hans vision delades av Lilly Sterner Jonsson, bosatt i Bengtsarvet ”mitt i skärningslinjen mellan allmänt fridlyst och privatägt område”. År 1980 föreslog hon ett skydd för hela området, en kommitté för bevarandet, att föreskrifter skulle tas fram och att arkeologiska undersökningar skulle bli av. Hon betonade att jordägarnas behov måste tillgodoses så att ”jordglädje och ägandekänsla” skulle få leva vidare. Vidare föreslog hon markering av gravrösen och att bilder på de funna fornföremålen skulle visas upp. Lilly Sterner Jonsson ville att fler människor skulle hitta till området och känna sig ha en del i det ”på skidspår, strövstigar och vandringsleder”. Upprensning, betesdrift, gemensam samlingsplats, grillplats med regnskydd, någon som skötte Lärkastugan och som kunde guida där samt en ”Kliktendag” med frivilliga arbetslag för att hålla undan växtlighet var andra idéer.

Ett skydd för all framtid

Det är mycket i denna framtidsbild som har förverkligats idag.

Gravfältet i Bengtsarvet är ett ”avgränsat fornlämningsområde”, skyddat enligt kulturmiljölagen med särskilda regler för hur marken närmast fornlämningarna får användas. Idag tar man hänsyn till naturen. Lindorna slås och betas.

Klikten och Agnmyren är en attraktion för såväl ortsbor som besökare utifrån. Nuförtiden eftersträvas samarbete och det är många som bryr sig om besöksmålet: markägare, myndigheter på lokal, regional och nationell nivå, Sollerö Sockenförening, Hembygdsföreningen, andra föreningar och byalag.

1986 förklarades en del av branten vid Klikten som naturminne. En vandrings- och kulturstig som sträcker sig från Hembygdsgården till Agnmyren påbörjades 1988. Flera rensningar har gjorts i Agnmyren för att öppna upp och vidga vattenspegeln i dammen.

I början av 2000-talet bildades ett »Natura 2000«-område för Agnmyren och för Norrviken. Natura 2000 är ett europeiskt nätverk för skyddad natur. Syftet är att bevara ekosystemet på historiskt viktiga och intressanta platser. Skötselplaner och föreskrifter visar hur det ska gå till. År 2017 köpte Naturvårdsverket marken vid Agnmyren och en del av Klikten. Ett naturreservat bildades där 2018. Samtidigt införlivades naturminnet i branten. Nu finns ett skydd för all framtid.

Sedan mitten av 1980-talet har Lärkastugan utgjort en sådan samlingspunkt som Karl Lärka önskade sig. Här har anordnats kultur dagar och föreläsningar i Lärkas anda. Stugan har upplåtits sommartid för kulturstipendiater. Arkeologiska utgrävningar har gjorts under senare år och Solleröborna har i studiecirkelform fördjupat sig i öns historia. En markradarundersökning har planerats sedan en tid för att leta efter fornlämningar, men den har skjutits upp. Markradarn kan gå ner 2–3 meter och ingen uppgrävning behövs. Sonderingen kommer om möjligt att gå över en ganska stor yta som omfattar kapelltomten, terrassen närmast den ner mot Klikten och sannolikt även stora delar mellan den förmodade kultplatsen – hargen – och upp mot byn, men även hagen runt Vepröset.

Ett av Dalarnas främsta fågelområden

Västerut från Kliktenområdet ligger Norrviken, *Nördärväjk*, på Sollerösmål. På Olof Schallrots karta över Sollerön från 1676 kallas den ”Skoltas Wiken”. (*Skåltasbåkk* sluttar ner mot vattnet på sydöstra sidan, strax norr om det södra fågeltornet).

I stort sett hela Norrviken blev Natura 2000-område enligt fågeldirektivet. Den inre delen utpekades även enligt art- och habitatdirektivet (habitat=livsmiljö). Syftet är att värna spännande fågelarter och örter så att livsmiljöerna vid strandängar och våtmarker inte förstörs. Tillsammans med markägaren Mats Wik gjordes en plan för att restaurera ängarna och hagmarken. Åtgärderna har gjorts i Mora kommuns och Länsstyrelsen Dalarnas regi. Man har huggit ner skog, fräst stubbar för att underlätta slätter, rensat upp, grävt bort vass och ordnat med en kanal från invallningen söder om viken ut mot Siljan. Dämningen har tagits bort till invallningsdiket. En bro över öppningen i dammvallen har byggts, liksom en spång över diket genom den östra slätterytan för att man ska kunna nå hela området från såväl norr som söder. Även en parkering vid dammvallen har iordningställts.

Fågeltornet i Norrviken inspekteras. Per Ax Miljökontoret Mora Orsa och Fredrik Gropman Ovensiljans anläggningskonsult AB. Foto: Bus Gunnel Åkesson

Runt viken står tre fågeltorn, det norra byggdes i mitten av 1980-talet, det västra och det södra tio år senare. Länsstyrelsen Dalarna ansvarar idag för åtgärderna i Norrviken och även i Agnmyren. Genom avtal sköter Mora kommuns miljökontor det praktiska arbetet. Fågeltornens säkerhet och underhållsbehov ses över regelbundet, liksom vandringsledens vägs skyltningar och markeringar för att det ska vara lätt att hitta stigen. Marken i det öppna området slås vartannat år med hjälp av pistmaskin och slätteraggregat. Rönjning görs

Åråtålln på Åråöman. Foto: Bus Gunnel Åkesson

vid behov. Något bete i hagarna förekommer dock inte längre.

Vintertid när viken vilar bottenfrusen är det lätt att avlägsna ställen som Åråöman på nordvästra sidan, en holme nästan sammanvuxen med stranden och med namn enbart på mål. Här tronar en gammeltall med imponerande omkrets. Ett tydligt landmärke. Den är nu på väg att registreras i rapporteringssystemet Artportalen för skyddsvärda träd. Det är för närvarande (januari 2022) inte klart om tallen kommer att klassas som naturminne.

Stugor i ett sammanhang

Utgångspunkten för vandrings- och kulturstigen är Hembygdsgården, där en renovering ska möjliggöra visning av olika föremålsamlingar.

Även vid Lärkastugan har under senare tid gjorts förbättringar. Stugan har fått ett nytt tak av enkupigt lertegel. Takbytet har utförts av ett byggnadsvårdsföretag och i gammal hantverksteknik i samråd med bland andra Mora kommuns Kultur- och fritidsförvaltning. En röjning på tunet för att få tillbaka den vidunderliga utsikten har påbörjats och beräknas hålla på ett antal år framöver. I projektet ”Kunskap som växer” som finansieras av Riksantikvarieämbetet

och sköts av Göteborgs universitet genom Hantverkslaboratoriet i Mariestad, antogs Lärkastugan som en av fyra laborieträdgårdar. Syftet är att ta fram en plan för hur historiska, mindre trädgårdar ska underhållas. Deltagandet ses som mycket värdefullt för kulturmiljön i Klikten och för att det stärker Ovansiljans position nationellt och i forskarvärlden. Hittills har filmer om hur man beskär fruktträd producerats. I en kurs för yrkesverksamma trädgårdsmästare beskars alla äppelträd. För att restaurera den gamla trädgården som försvunnit ska nya äppelträd förökas av lokala sorter. Även körsbärsallén som fanns längs infarten ska återskapas. Får och getter som betar i hagar runt stugan hjälper till att hålla markerna öppna.

I samarbete med Bengtsarvets byalag planeras bättre parkeringsmöjligheter vid Ångbåtsbryggan, för att underlätta tillgängligheten till strandstigen runt ön som passerar där.

Geosite Agnmyren med Klikten – sevärigheter i världsklass

Gruvan i Klikten. Foto: Annbritt Englund

Idag läggs nya planer för Kliktenområdet. Sveriges första nationella geopark bildades i Siljansområdet 2019. Beslutet togs av Sveriges geologiska undersökning, SGU, myndigheten för frågor om berg, jord och grundvatten. I en geopark samlas flera besöksmål som är intressanta för sina jord- och bergarter. Geopark Siljan är ett samarbete mellan Länsstyrelsen Dalarna, de fyra Siljanskommunerna, Visit Dalarna och ideella på lokal nivå. Utgångspunkten är meteoritnedslaget som skapade Siljansringen.

Med geosite menas ett geologiskt värdefullt ställe. Agnmyren med Klikten och Gesundaberget är sådana platser. Tanken är att skapa lockande besöksmål så att fler kan uppleva och lära sig mer om geologin, biologin och kulturlandskapen i geoparken. Besöksnäringen har en viktig roll. Aktiviteter och marknadsföring kan koordineras. De andra geositerna ligger i Rättvik: Styggforsen, Amtjärnsbrottet, Springkällan, Östbjörka naturreservat, Enåns naturreservat, Rättviks naturmuseum samt Alderängarna i Mora och Naturum i Siljansnäs.

SGU var projektägare för Interreg-projektet (EU-program för territoriellt samarbete) »Geologiskt arv i inre Skandinavien«, GEARS, åren 2017–2020. Här deltog Sollerö Sockenförening tillsammans med Länsstyrelsen Dalarna och motsvarande norska myndigheter. Syftet var bland annat att få till en turistisk kedja mellan Siljansringen, Fulu-fjället i norra Dalarna och Folldal i östra Norge. Ett resultat blev att geologiska naturvärden för friluftsliv och naturturism lyftes fram. En fortsättning av detta arbete är ett uppföljande Interreg-projekt »Kunskapsbaserad turism i inre Skandinavien«, GNIST, där Sockenföreningen är med i en referensgrupp. Inom projektet ryms idéer om hur man kan informera om den fysiska och historiska kulturmiljön med hjälp av modern, digital informationsteknik.

Förutom att freda gravfälten verkade Karl Lärka för att minnen och ting från det gamla bondesamhället skulle bevaras. Men han skydde inte tekniknyheter. Han skulle säkert ha uppskattat nya sätt att se in i historien.

Bus Gunnel

Källor

Sool-Öen 1972 (hur rösen räddades), 1980 (visionen), 2000 (Agnmyrens ålder), 2019 (hargen)

Karl Lärka – odalman, fotograf och hembygdsvärdare, Zornsamlingarna Mora, Mats Persson m. fl.

Åter till Sollerön, Nordiska museet

Sollerön Vikingabygd (gravfynden)

Lärkabladet 2001, Mathias Bäck om arkeologins historia

Länsstyrelsen i Dalarnas län, Mora kommun, SGU, Sollerö Sockenförening